

A könyvtárostánár helye és szerepe a közoktatásban

Egy kérdőíves kikérdezés módszertani tapasztalatai

Írásunkban egy országos szintű, a könyvtárostánárok körében végzett kérdőíves felmérés néhány módszertani kérdésével foglalkozunk. Nevezetesen a populáció kiválasztásának nehézségeiről, a kérdőív kérdéseinek típus szerinti megoszlásáról és a beérkezett válaszok településforma szerinti megoszlásáról szólnak.

1. Bevezető

Az utóbbi években számos felmérés készült a pedagógusok tudásszerzési módjairól (pl. PEDAGÓGUSOK 2002.), illetőleg az iskolakönyvtárak helyzetéről, hasznáiról (VARGA 2002). Ezek tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kutatások nem optimista végkövetkezései részben – a könyvtárak, forrásközpontok hiányos felszereltsége mellett – az alkalmazott könyvtárhasználati és pedagógiai módszerek hiányosságából és kidolgozatlanságából erednek. Igaz ez Fehér Péter: *Információs és kommunikációs technológiák az iskola belső világára kifejtett hatásáról* szóló felmérése esetében is (FEHÉR 2004), hiszen ezeknek a technológiáknak elfogadható szintű használata az oktatás folyamatában is feltételez olyan ismereteket, amelyek biztos könyvtárhasználati tudás birtokában szerezhetők meg.

Tudomásunk szerint az iskolai könyvtárosok és könyvtárostánárok helyzetéről, szakmájukról való vélekedésükről eddig nem készült érdembeni felmérés. Az iskolai könyvtárakkal kapcsolatos felmérések általában az állománnyal, a felhasználók számával és – jó esetben – az iskolai könyvtárosi és/vagy könyvtárostánári státusz megletéről és annak betöltöttségéről tájékoztatnak.

Kutatásunk alapkérdései a könyvtárostánár vagy az iskolai könyvtárosként dolgozó személyek képzettségére, szakmai felkészültségére, a szakmájáról való vélekedésről, a könyvtáros- és pedagógustársadalomban elfoglalt helyére vonatkoznak:

- Vajon lehetséges-e az *iskolai könyvtári környezetben* eredménnyel alkalmazni a könyvtárosképzés, illetve a pedagógusképzés során illetve a *szakmai tapasztalat* útján megszerzett *könyvtárpedagógiai* tudást?
- Milyen emberi tulajdonságokkal (alaposság, beleélési képesség, segítőkészség, szolgálatkészség, találékonyság stb.), kompetenciákkal (elsajátított tudással és attitűddel) kell rendelkeznie a könyvtárostánárnak, iskolai könyvtárostánárnak hivatásának sikeres gyakorlásához?
- Melyek azok a legfontosabb könyvtártudományi aldiszciplínák, amelyek ismeretével rendelkeznie kell a könyvtárostánárnak, iskolai könyvtárosnak?

A kérdések megválaszolására a célravezető kutatási módszert a kérdőíves kikérdezésben láttuk, amelyről számos szerző meghatározását ismerjük (BABBIE 2003:274-275.) Számunkra a legkézenfekvőbb meghatározás az, amelyet könyvében Horváth György közöl: „*A kérdőíves vizsgálat célja, hogy nagyobb embercsoportok*

viselkedésbeli tulajdonságairól, nézeteiről, véleményéről, beállítódásáról alkossunk olyan képet, amely összehasonlítható mennyiségi adatokon alapszik.” (HORVÁTH 2004:18. p.)

2. A felmért sokaság adatai

Abból a tényből kiindulva, hogy a közoktatási intézmény rendeltetésszerű működéséhez alapvető feltétel az iskolai könyvtár megléte és annak professzionális működése a kutatás megtervezésekor elvetettük a teljes alapsokaság kikérdezését. Tettük ezt az alapsokaság nagyságának ismeretében. *Az Oktatás-statisztikai évkönyv. Statistical Yearbook of Education. 2007/2008* (OKTATÁS 2008:15. p.) adataiból látható, hogy igen nagyszámú a feltételezett alapsokaság¹:

1. táblázat: Közoktatási intézmények száma a 2005-től 2008-ig terjedő időszakban

Intézmények	Általános iskola	Szakiskola	Speciális szakiskola	Gimnázium	Szakközépiskola	Összesen
Intézmények száma 2005/2006	3141	496	131	620	797	5185
Intézmények száma 2006/2007	3064	507	137	627	807	5142
Intézmények száma 2007/2008	2520	489	137	618	765	4529

A fenti adatbázisban nem található meg sem a könyvtárral rendelkező közoktatási intézmények száma, sem a könyvtáros tanárok száma.

Több sikerrel jártunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium *Közoktatási Statisztikai Adatok 2007*² elnevezésű adatbázisában. Ennek II. 14. számú táblázata a *Könyvtárral rendelkező intézmények az intézménytípusa szerint* nevet viseli. Az említett adattáblából kiderül, hogy összesen 3681 közoktatási intézmény (beleértve 279 óvodát és 76 kollégiumot is, amely intézmény nem képezte vizsgálatunk tárgyát) rendelkezik könyvtárral.

A számunkra szükséges adatokat végül a Könyvtári Intézet honlapjának *Könyvtári statisztika (évkönyv)* menüpontjának a 2007-es évre vonatkozó adatai között találtuk meg³. Az itt található, témánk szempontjából fontos adatok a következők:

2. táblázat: Iskolai könyvtárak száma a 2007-ben

Iskolai könyvtárak	3593
Közművelődési feladatokat is ellátó iskolai könyvtár	682
Összesen	4275

¹ Igaz ez, akkor is ha tudjuk, hogy a táblázatban a közös igazgatású középiskolák esetében a besorolás a szakközépiskolához és a gimnáziumhoz is megtörtént

² http://db.okm.gov.hu/statisztika/ks07_fm/index.html Utolsó hozzáférés: 2009. május 05.

³ http://www.ki.oszk.hu/107/e107_plugins/content/content.php?content.4777. Utolsó hozzáférés: 2009. május 05.

3. táblázat: Könyvtárostánárok száma 2007-ben

Könyvtárostánár iskolai könyvtárban	1699
Könyvtárostánár közművelődési feladatokat is ellátó iskolai könyvtár	155
Összesen	1854

Láthatjuk, a különböző forrásokból származó statisztikai adatok között is eltérések mutatkoznak. Meglepő tény számunkra, hogy az iskolai könyvtárakban dolgozó könyvtárostánárok száma az Oktatási és Kulturális Minisztérium által gyűjtött és kezelt statisztikai adatok között nem található meg, pedig ugyanolyan pedagógusi végzettséggel rendelkező dolgozókról van szó, mint az oktatói feladatot ellátók.

A kutatás szolid anyagi feltételei miatt a személyes megkérdezés helyett az elektronikus úton megküldött *kérdőív* begyűjtésére a postai vagy e-mail útján való visszaküldési lehetőséget választottuk. A mintába kerülés feltétele volt a közoktatási intézmény publikus e-mail címének megléte.⁴ Első olvasatra, lehet, hogy furcsa kiválasztási módot választottunk, de az informatikai eszközök használatának – számunkra – az alapszintjéhez tartozik az elektronikus levelezés használata. Közoktatási intézmény esetében ennek hiánya eleve kizárja, hogy az intézményben elfogadható minőségű, a tudástársadalom elvárásaink megfelelő könyvtári tevékenységet folytassanak.

3. A mintavétel és a kérdőíves módszer nehézségei kutatásunkban

Horváth György írja, amikor a valószínűségi mintavétel fő típusairól szól, hogy: „Az egyszerű véletlenszerű mintavétel esetén oly módon válasszuk ki az alapsokaságból az n elemű mintát, hogy a kiválasztódásra valamennyi lehetséges n elemű mintának egyenlő esélye legyen.” (HORVÁT 2004:88. p.) Ennek a feltételnek megfelel a mintavételünk, hiszen minden – napjainkban alapvető elérhetőséget biztosító eszközzel felszerelt (e-mail címmel rendelkező) – közoktatási intézmény megfelelő szakemberéhez (könyvtárostánár, iskolai könyvtáros) eljuttattuk kérdőívünket. Ez több mint 3500 e-mail szétküldését jelentette. A minta – tőlünk független – további szűkítését jelentette a meglévő e-mail cím karbantartottságának foka is, hisz közel 550 címre különböző technikai okokból nem volt kézbesíthető kérdőívünk. Ugyanígy csökkentette a potenciális válaszadók számát az a körülmény is, hogy az intézményvezetőnek címzett küldeményt eljuttatták-e a tulajdonképpeni címzettekhez, a könyvtárostánárokhoz, iskolai könyvtárosokhoz. Feltehető a kérdés, miért az intézményvezetőknak címeztük levelünket? Az ok egyszerű: nem akartuk megkerülni az iskolák vezetését, mert egyik oldalról tudatosan be akartuk tartani a „hivatali utat”, másrésztől viszont a menedzsmentnek az iskolai könyvtárra való fokozott odafigyelését próbáltuk ösztönözni.

A kérdőíveket a 2006/2007-es tanév második félévének elején küldtük szét. Így, a közoktatást és vele együtt az iskolai könyvtárakat azóta ért drasztikus leépítési hullám előtti állapotot tükrözi.

A visszaérkezett kérdőívek feldolgozására az MS Word 2007 szövegszerkesztőt, a MS Excel 2007 táblázatkezelőt és a grafikszerkesztő programokat használtuk.

⁴ A címjegyzéket az Interneten szabadon hozzáférhető adatbázisokból (Közoktatási Információs Iroda *Intézménytörzs* nevű adatbázisa <http://www.kir.hu/intezmeny/kereses.asp> és a Magyar Tudományos Akadémia KFKI *Iskolák címei, web lapjai* elnevezésű adatbázisa <http://www.kfki.hu/education/alapkozep.html#cimek> állítottam össze.

4. A kérdőív

A kérdőív struktúrája a következő:

I. Képzési adatok

- 1) Felsőoktatási intézmény, ahol tanulmányait folytatta
- 2) Melyik évben fejezte tanulmányait?
- 3) Melyik évben fejezte kiegészítő tanulmányait?
- 4) Legmagasabb iskolai végzettség
- 5) Milyen formában végezte tanulmányait? (*első diploma* esetében)
- 6) Milyen formában végezte tanulmányait? (*másoddiploma* esetében)
- 7) Végzett-e valamilyen továbbképzést?
- 8) Ha igen, mit, hol és melyik évben fejezte be?

II. Egyéni adatok

- 1) Neme
- 2) Kora
- 3) Állandó lakhelye
- 4) Szülők foglalkozása

III. Informatikus–könyvtáros tanulmányaival kapcsolatos adatok

- 1) Miért választotta az informatikus könyvtáros szakot?
- 2) Szándékozik-e továbbtanulni?

IV. A könyvtáros szakmával kapcsolatos kérdések

- 1) A szakma melyik részterületei érdeklik legjobban?
- 2) Ön szerint milyen jövője van a könyvtáros szakmának?

V. Iskolai könyvtárral kapcsolatos kérdések

- 1) Írja le, Ön szerint mi az iskolai könyvtár (iskolai médiatár, forrásközpont) funkciója és milyen helyet foglal el az intézményben?
- 2) Ön szerint van-e különbség a közkönyvtárban és iskolai könyvtárban végzett könyvtárosi munka között?
- 3) Szükséges-e intézményi szinten az iskolai könyvtárak fejlesztési stratégiájának változtatása?

VI. Iskolakönyvtárosra, könyvtárostanárra vonatkozó kérdések

- 1) Ön szerint az iskolakönyvtáros olyan személy, aki
- 2) Ön szerint a könyvtárostanárra olyan személy, aki
- 3) Az Ön tapasztalatai szerint melyek azok a legfontosabb emberi tulajdonságok amellyel rendelkeznie kell a könyvtárostánárnak hivatásának sikeres gyakorlásához?
- 4) Az Ön tapasztalatai szerint melyek a *legfontosabb* szakmai ismeretek, amellyel elengedhetetlenül rendelkeznie kell a könyvtárostánárnak?
- 5) Az Ön tapasztalatai szerint melyik meghatározás írja körül a legpontosabban a *könyvtárpedagógia* fogalmát?
- 6) Az Ön tapasztalatai szerint hogyan viszonyul
 - a) a könyvtárosszakma a könyvtárostanárra munkájához?
 - b) a pedagógustársadalom a könyvtárostanárra munkájához?

A legtöbb kérdés zárt típusú, ezek között találhatóak a képzési adatok (8 kérdés) és az egyéni adatok is (4 kérdés). Ezt követi a 6 nyitott kérdés, amely kellő alapot nyújt a válaszadók vélekedésének bemutatásához (vö. IV–VI. kérdéscsoport).

A kérdőív összesen 26 kérdést tartalmaz, amelyek típus szerinti megoszlása a következő:

4. táblázat: A kérdőív kérdéseinek típus szerinti megoszlása

Kérdés típusa	I	II	III	IV	V	VI	Össz.
Zárt kérdés	8	4	0	1	1	0	14
Zárt kérdés, egyéni válaszadási lehetőséggel	0	0	1	0	0	1	2
Zárt kérdés, válasz megokolásával	0	0	1	0	1	0	2
Rangsorolás, egyéni válaszadási lehetőséggel	0	0	0	0	0	2	2
Nyitott kérdés	0	0	0	1	1	4	6
Összesen	8	4	2	2	3	7	26

A kiküldött kérdőív végső formába öntésében való segítségükért köszönet illeti azt az öt – régebből ismert – könyvtárostánárt⁵, akik segítséget nyújtottak a kérdőív kipróbálásában, a kérdőív nyers változatát eljuttattuk nekik, s miután azzal megismerkedtek, egyenként személyesen alaposan megbeszéltük velük a felmerült problémákat és konstruktív javaslataikat beépítettük a végső formába.

5. A válaszadók

Összesen 189 feldolgozhatóan kitöltött kérdőívet kaptunk vissza. Ez a szám a statisztikailag jegyzett könyvtárostánárok 9,8%-a. A válaszadók 1,5% (3 fő) kisközségben, 3% (5 fő) községben, 3,2% (6 fő) nagyközségben, 48,5% (92 fő) kisvárosban, 29,7% (56 fő) nagyvárosban, 14,1% (27 fő) a fővárosban dolgozik. Ha ezt összevetjük Magyarország összlakosságának települési megoszlási adataival, amelyek a következők: az ország összlakossága 10.090.330, ebből községben él 33,9% (3.427.163 személy), kisvárosban 36,6% (2.976.638), nagyvárosban 18,2% (1.990.715), Budapesten a lakosság 16,8 % (1.695.814)⁶ A fenti adatokból megállapítható, hogy véletlenszerű mintánk – ha a lakosság településtípus szerinti eloszlását vesszük alapul – eltérést mutat az országos adatoktól:

5. táblázat: Az ország lakosságának településtípus szerinti megoszlása és a válaszadók lakhelyének településtípus szerinti megoszlása

Település típusa	% országos	% mintában
község	34,0	7,7 ⁷
kisváros	29,5 ⁸	48,5
nagyváros	19,7 ⁹	29,7
Budapest	16,8	14,1
összesen	100	100

Kevés válasz érkezett a községekben működő iskolai könyvtárakból, de – tapasztalataink szerint – az iskolai könyvtár modelljét a magyarországi közoktatási intézményrendszerben inkább a városi oktatási intézmények könyvtárai testesítik

⁵ Nevüket, munkahelyüket – kérésükre – nem közöljük.

⁶ A KSH által végzett 2005-ös mikrocenzus (kis népszámlálás) 1. 1. *Területi és választókerületi adatok* c. kiadvány adatai alapján. http://www.nepszamlalas.hu/mc2005/mc2005_hun/kotetek/01/tables/load1_1_1.html

⁷ A kérdőív kisközség, község és nagyközség rovatok összevont adatai.

⁸ KSH községek, nagyközségek elnevezésű adata.

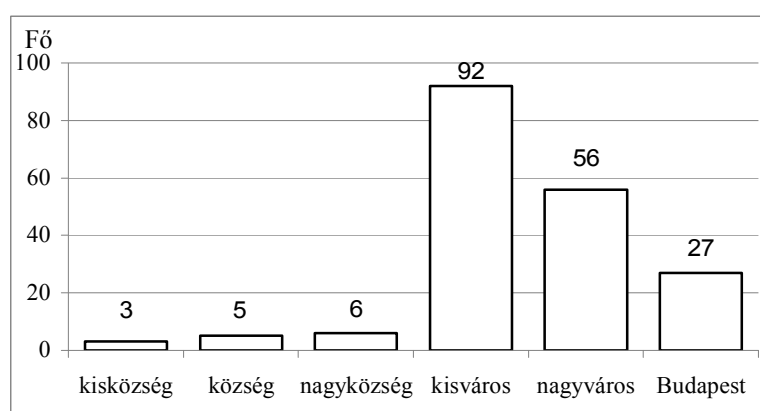
⁹ Nagyváros alatt a KSH megyeszékhely és többi megyei jogú város adatai összevonva szerepelnek.

meg, amelyek megfelelő számban reprezentáltak a véletlenszerű mintánkban. Kisvárosi intézményben tevékenykedők 48,5%-ban vannak jelen a mintában, míg az összlakosság 29,5%-a kisvárosi; nagyvárosok esetében 29,7%-os a mintánk, míg az összlakosság 19,7%-ban nagyvárosi. A nagyvárosi és fővárosi intézmények egy része kiemelkedő felszereltséggel és szakembergárdával rendelkezik, azaz az átlag feletti teljesítményt képes produkálni.

6. táblázat: Válaszadók száma település típusonként

Település típusa	Fő
kisközség	3
község	5
nagyközség	6
kisváros	92
nagyváros	56
Budapest	27
Összesen	189

1. grafikon: A válaszadók számának település-típus szerinti megoszlása

5. Összegezés

Írásunk számos megkerülhetetlen módszertani problémára világított rá. Megfigyelhető, hogy alapvető *statisztikai adatot* is csak kellő körültekintéssel szabad használni és lehetőség szerint több forrásban is tájékozódni kell. Az eltérő adatok közlése minden esetben szükséges.

A *mintavétel* esetében minden zavaró körülményt számításba kell venni (1. esetünkben a nem működő e-mail címek) és ezek negatív hatását – lehetőség szerint ki kell küszöbölni.

A *kérdőív összeállításánál* fontos a lényegre törő és érthető fogalmazás. Témától függően szükséges megfelelő számú nyíltvégű kérdést feltenni, hogy a válaszadó saját megfogalmazásában is kifejtthesse véleményét.

A cikk végén bepillantást engedtünk a feldolgozás első fázisába, amikor lakóhely típusa szerint soroltuk be a kitöltött kérdőíveket, bizonyítván, hogy mintánk az ország lakott településeinek típusa szerinti megfelelően megoszlásúnak mondható.

Irodalom

- Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Hatodik, átdolgozott kiadás. Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 274-275. p.
- Celler Zsuzsanna–Csik Tibor: *Az iskolai (kollégiumi) könyvtárakban 2004-ben végzett könyvtári szakfelügyelet vizsgálata*. A jelentés rövidített változata. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2005. 15 p.
- Fehér Péter: *Az IKT-kultúra hatása az iskolák belső világára*. Pécs, Baranyai Pedagógiai Szakszolgálatok és Szakmai Szolgáltatások Központja, 2004. 35 p.
- Horváth György: *A kérdőíves módszer*. Budapest, Műszaki, 2004. 116. p.
- Nádasi Mária: A kikérdezés. In: Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Szerk Falus Iván. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2004. 171-173. p.
- Oktatás-statisztikai évkönyv. Statistical Yearbook of Education. 2007/2008*. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium Statisztikai Osztálya, 2008.
- Pedagógusok a digitális, információs tudásszerzés szükségességéről és új módjairól* (A számítógépek és az internet használata az iskolákban). Magyar Gallup Intézet, 2002.
- Varga Zsuzsa: *Hazai helyzetkép az iskolai könyvtárakról*. Az OKI Program- és Tantervfejlesztési Központjának a 2001/2002-es tanévben lefolytatott felmérés ismertetése. <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=konyvtar-Varga-Hazai.html> Utolsó hozzáférés 2008. november 01.
- <http://ip.gallup.hu/kutat/isk030201.pdf> Utolsó hozzáférés 2008. november 01.